

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 2, Number 306 (2016), 88 – 92

GRAMMATICAL FEATURES OF WORD-FORMATION AFFIXES

Kh. V. Masimova

Institute of Oriental Studies named after R. B. Suleymanov, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: Khalminam@mail.ru

Key words: writing monument, grammatical category, Uyghur language, affix.

Abstract. The language of written sources has become a link between medieval Turki and modern Turkic languages. Research of certain morphological features of the written monuments is of great significance for determination of historical interactions, formation and development of medieval and modern Turkic languages. When comparing language of the Chingiz-nama (XVI) and «Tawarih-i musiqiyun» (XIX c.) with medieval and modern Turkish languages, including textual morphological particularities of the monuments, one can reveal continuity between an Old Uyghur written literary language and modern Turkish languages. The article also examines grammatical especially of the word-formation affixes. Research on the morphological features in «Tawarikh-i mussiqiyun» shows that starting from the second half of the XIX century, there occurs a transformation from literary traditions of Old Uyghur language to the norms of the modern Uyghur language.

УДК 811.512.122'369.60

СӨЗ ТУДЫРУШЫ ФОРМАНТАРДЫҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРИ

Х. В. Масимова

КР БФМ ФК Р. Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

Түйін сөздер: жазба ескерткіш, грамматикалық категория, ұйғыр тілі, қосымша.

Аннотация. Жазба ескерткіштер тіл орта ғасырлардағы жазба тіл мен қазіргі түркі тілдерін байланыстыратын маңызды саты болып табылады. Жазба ескерткіштердің нақты морфологиялық ерекшеліктерін зерттеу есік түркі тілдері мен жаңа түркі тілдерінің тарихи байланысын анықтауда, сондай-ақ қазіргі ұйғыр әдеби тілінің қалыптасу, даму деңгейін айқындауда маңызы зор. Шағатай тіліне тән грамматикалық формалар «Шыңғыс-наме» (XVI ғ.) және «Тәварих-и мусикиун» (XIX ғ.) трактатында көп кездескенімен, ескерткіштер тілі негізінен жалпыхалықтық тілге негізделген. Жазба ескерткіштердің тілі, жалпы алғанда, шағатай дәүірінің және одан кейінгі классикалық жазба әдеби тілдің морфологиялық ерекшеліктерін сактаған. Макалада «Шыңғыс-наме» (XVI ғ.) және «Тәварих-и мусикиун» (XIX ғ.) жазба ескерткіштеріндегі сөз жасаушы жүрнектардың грамматикалық ерекшіліктері қарастырылады. Бұл жалпыхалықтық тіл XIX ғасырдың соны және XX ғасырдың бас кезінде есік ұйғыр әдеби мұралар тілінің дәстүрінен біртіндеп қол үзіп, қазіргі сөйлеу тіліне бет алғанын ескерткіштер тілінен анық көргө болады.

Түркі жазба ескерткіштері мен қазіргі түркі тілдері арасындағы жалғастық генеологиялық, типологиялық, ареалдық, функционалдық аспекттерде, жекелеген тілдердің, тілдік топтардың материалдары негізінде XIX ғ. бастап зерттеліп келеді.

Тұпнұсқада сақталып бүгінгі күнге жеткен тарихи жазба мұраларымыз сирек те болса кездеседі. Солардың ішінде ортағасыр жазба әдеби тілінің ескерткіштері – XVI ғасыр мұрасы «Шыңғыс-наме» және XIX ғасыр мұрасы «Тәварих-и мусикиун» трактаты болып есептеледі. «Шыңғыс-наме» ескерткішін зерттеуде Қазақстан ғалымдарынан шығыстанушы В.П. Юдиндың еңбегі ерекше. В.П. Юдиндың еткен еңбегі негізінде

Ю.Г. Баранова және М.Х. Әбусейітова қолжазбаның факсимиле, аударма және транскрипциясын алғаш рет 1992-жылы жариялады [1].

2004-2006 ж.к. арналған «Мәдени мұра» атты мемлекеттік бағдарлама аясында Шығыстану институты Үйғыртану орталығының лингвист-мамандары тараپынан «Шыңғыс-наме» ескерткішінің алғаш рет көрсеткіш-сөздігі түзілп баспадан шықты [2].

«Шыңғыс-наме» ескерткіші тарихші-ғалымдар зерттеулерінде біраз зерттелген болса тілші мамандар тараپынан әлі зерттеу нысаны болмаған. Проза жанрында жазылған шығармалар мәтіні поэзия жанрында жазылған шығармалар мәтінінен тіл ерекшеліктері бойынша ерекшеленеді. Соңдықтан «Шыңғыс-наме» ескерткіші XVI ғасыр түркі тілінің, «Тәвариҳ-и мусикиун» трактаты XIX ғасыр үйғыр тілінің проза жанрында жазылған шығарма ретінде тіл белімінде жан-жақты зерттеуді талап етеді. Осы маҳсатқа орай төменде «Шыңғыс-наме» және «Тәвариҳ-и мусикиун» ескерткіштерінің тіліндегі сөз тудыруши жұрнақтардың грамматикалық ерекшеліктеріне тоқталамыз.

Бұл ескерткіштер тілі орта ғасырлардағы жазба тіл мен қазіргі түркі тілдерін байланыстыратын маңызды саты болып табылады. Ескерткіштердегі жұрнақтарды есім сөз жасаушы жұрнақтар және етістік жасаушы жұрнақтар деп белуге болады.

Ескерткіштердегі есім сөз жасаушы жұрнақтар. Ескерткіштер тілінде зат есімдер негізінен морфологиялық және синтаксистік тәсілдер арқылы жасалады. Зат есімдердің негізгі бөлігін морфологиялық тәсіл арқылы, яғни түбір немесе негізге сөз тудыруши жұрнақтардың жалғануы арқылы жасалған зат есімдер құрайды. Есік үйғыр тілінде жазылған «Тәвариҳ-и мусикиун» трактатында көзdesetіn зат есім тудыруши жұрнақтар қазіргі үйғыр тіліндегі зат есім тудыруши жұрнақтардан айтарлықтай ерекшеленбейді.

Сөз тудыруши жұрнақтар арқылы жасалған сөздердің мағынасы түбір сөздін мағынасы негізінде құрылады. Ескерткіштер тіліндегі зат есім жасаушы жұрнақтарды: а) есімдерден зат есім жасаушы; ә) етістіктен зат есім жасаушы; б) араб-парсы тілдерінен енген сөздермен бірге кіріп, қазіргі түркі тілдеріне бейімделген зат есім жасаушы кірме жұрнақтар деп белуге болады.

А) есімдерден зат есім тудыруши жұрнақтар. -лик, -лик, -лук – ең өнімді зат есім тудыруши жұрнақтардің бірі. Бұл жұрнақ «Тәвариҳ-и мусикиунда» зат есім мен сын есімдерге жалғанып, көсіпті (хәттатлиқ, алимлиқ, мұдәрислиқ, сәяһетчилик, шаирлиқ, һәкимлиқ, мугәннилиқ); дерексіз мағыналы зат есімдерді (доғстуқ, тәбиәтлиқ, улуғлиқ, іеқинлиқ); мекен-жайды білдіретін сөздерді (хотәнлиқ); қандай да бір құбылысқа, затқа қатысты атауларды (тилсизлиқ, илімсизлиқ, ярлық) жасайды. Трактатта бұл жұрнақтың -лик, -лиқ және -лук варианттары қолданылады. Жұрнақтың -лук варианты мүлде көздеспейді. Бұл жұрнақ XIV ғасыр жазба ескерткіштерде көздеседі [3, 6–8 б.]. «Шыңғыс-наме» ескерткіші тілінде бұл жұрнақтың -лық, -лук, -ліг, лік варианттары көздеседі. Мысалы, әлеуметтік мән арналған сөздер (ханлық, құллук, падшалық нақты мақсатқа арналған сөздер (ярлық, атаплық) т.б. [2, 56 б.]. «Сенің ханлықыңға мән чыдармән. Әммә менің ханлығымға сән чыдымассән», – теді. Һәр нә бабамыз йарлығы болса аның бірлә болалы.

-чи жұрнағы. -чи жұрнағының семантикалық мүмкіндігі кеңеңе беруінің нәтижесінде алғашкы қарапаймын катынас біргіндеп күрделене түседі [4, 215]. «Тәвариҳ-и мусикиунда» мамандық, кәсіп иесін (отұнчи), іс-әрекетті атқаруши адамға қатысты (йолучи, қонучи) сөздер көздеседі. «Шыңғыс-наме» ескерткіші тілінде -чи жұрнағының көмегімен жасалған сөздер сирек те болса көздеседі: үндәкчи, алчи, атегучу, қарақчы т.б. Йәнә бірсі алб, атегучу, баһадур әрді. Бұл жұрнақтардың туынды етістік негіздерге жалғанып, атегучу сияқты кәсіп түрін білдіретін зат есім жасайтынын жоғарыдағы мысалдардан байқауға болады.

Көне түркі және шағатай дәүірлеріндегі жазба ескерткіштер тілінде сөздер құрамындағы -даш жұрнағы «біргелікті, бір нәрсеге қатыстылыкты» білдіреді. «Құтадғу біліктө» бұл жұрнақ адаш, қолдаш, қарындаш деген үш сөздің құрамында, ал «Шыңғыс-наме» ескерткіші тілінде тек қарындаш сөзінің құрамында көздеседі. Мысалы: Қарындашымыз ханның інчук көрдүң вә нә түрлүк кіші турур? Бұл жұрнақтың шығу төркіні туралы түркітануда бірынғай пікір жоқ. Галымдардың көбі оның -да септік жалғауынан және етіс жасаушы -и жұрнағынан шыққандығын айтса, кейбіреулер оны парсы тілінен енген деп біледі [4, 147]. «Тәвариҳ-и мусикиунда» бұл жұрнақпен жасалған зат есімдер көздеспейді.

Ә) етістіктен зат есім тудыруши жұрнақтар. -уи, -үи, ыш: көрүнүш, уруш, үүргүш, үарыни. Ол көрүнүшдә сізінің саламәтлігінізін сорды. Нәчә үйлар қабаб уруш салдылар, ала білмәділәр. -ақ: қышлақ, тұзлақ. -ғә: білғә: Бу жәноттін калынлар бірлә білгеләріні бактурдылар. Жоғарыдағы етістіктерден зат есім тудыруши жұрнақтар «Шыңғыс-наме» ескерткіші тілінде келеді. Төмендегі келесі жұрнақтар XIX ғасыр жазба мұрасы «Тәвариҳ-и мусикиун» трактатында көздеседі. -е, -ә, -қ, -к, -үе, -үг, -үк жұрнақтары етістік түбіріне жалғанып, әрекет нәтижесі, құрал мағынасын білдіретін зат есімдерді жасайды. Трактатта бұл жұрнақтың -(ү)е/-үк варианттары көздеседі (уруг, бүйруг, пұтүк, олук т.б.). -м/-ум/-үт жұрнағы етістік түбіріне жалғанып, әрекет нәтижесін білдіретін зат есім жасайды. М.: түзгүт. Трактат тілінде оның варианттары көздеспейді. -м, -им, -ум, -үм жұрнағы арқылы іс-әрекет нәтижесінде пайда болған нақты нәрсені білдіретін кийим және дерексіз мағынадағы житим, олум сөздері жасалған. -гу жұрнағымен саз-аспаптардың

жалпы атаян білдіретін чалғу сөзі жасалған. Бұлардан басқа да трактатта -ән (тикән); -қа (үйқа) сияқты жүрнақтар да кездеседі.

Б) парсы тілінен кірген зат есім жасаушы жүрнақтар.

Араб-парсы тілдерінен көптеген сөздер және олардың құрамындағы кейбір қосымшалар тіліміздің лексика-грамматикалық корын белгілі дәрежеде байытты. Ескерткіштер тілінде араб-парсы тілдерінен енген сөз тудыруышы жүрнақтар негізге жалғанып, жаңа сөз жасауда кең колданылған. Оларды сөз соңы (суффикс) және сөз алды (префикс) деп бөлуге болады.

Сөз соңындағы қосымшалар: -кар. Бұл жүрнақ парсыша кардан (кылмақ, етпек) етістігінен пайда болған [5, 668 б.]: ядкар. -кәш. -кәш жүрнағы парсыша кашидан (таргпақ, көтермек, коспак) етістігінен келіп шыққан [5, 401 б.]. Бұл жүрнақ жақтың белгілі бір белгі қасиетке ие екендігін көрсетеді: дилкәш. -дар. Бұл жүрнақ даштан (ие болмақ, иелемек) етістігінен қыскарған [5, 668 б.]. -дар жүрнағы тәуелдікті немесе белгілі бір міндегі атқарушы қасиетке ие болған жақты білдіреді: әмәлдар. -мәнд. Бұл жүрнақ адамның нәрсеге немесе сапаға ие екенін білдіреді: бәһримәнд. -ған. Бұл жүрнақ заттың (іс-әрекет, құбылыстың) нақты орнын білдіреді: барған, дәрган, ләшкәрган. -стан жүрнағы нақты төл мекенді білдіреді: шәбстан, Мозгустан, Фәрәңстан, һиндустан, ғүлстан. -ман жүрнағы дерексіз ұғым атаянын білдіреді: шадман.

Бұл жүрнақтар қазіргі ұйғыр тілінде де қолданылады [6]. Парсы тілінен кірген сөз алды қосымшасының қолданылуы есік ұйғыр тілінде көп кездеспейді. «Тәварих-и мусиқиун» трактатында бұл тәсілмен жасалған зат есім және сын есім сөздер аз: һәм- сөз алды қосымшасы арқылы бірлікті білдіретін һәмсөхбәт сөзі жасалған. «Тәварих-и мусиқиун» трактатында қазіргі ұйғыр тілінде қолданылмайтын, алайда есік ұйғыр тілінде өнімді жұмсалған парсы тілінен енген төмендегідей жүрнақтар кездеседі: 1) -әнгиз: шиәрәтәнгиз (куаныш тудыратын); 2) -гуй: хүшигүй (жаксы сөйлеуші); 3) -пәзир: дилтәзир (жанға ұнайтын); 4) -сөз: дилсөз (сезімді күйдіретін); 5) -вар: бұлбулвар (бұлбұл сияқты, бұлбұла ұксайтын). Бұл жүрнақтар парсы тілінде өз алдына айрықша мағына білдіретін алломорфтар болып табылады.

«Шыңғыс-наме» ескерткіш тілінде өте жиі кездесетін оғул сөзіне -ан жүрнағының жалғануынан оғлан сөзі жасалады. Егер оғул сөзі «ұл, бозбала» мағынасын білдіретін болса, оғлан «жауынгер, мұрагер, ұл» деген мағынада қолданылады: Әммә Իожы-хан барча оғланларының улуғрақ әрді.

Сын есім тудыруышы жүрнақтар. «Шыңғыс-наме» ескерткішінде -лық қосымшасымен қатар оның -лы толық емес тұлғасы да қолданылады: атлы, тоңлы, чақлы, отлагалы, сулағалы. Үн іштілур чақлы йәрдә өркүннің үйанында альб үйрүсүнләр. Қекәдәй-Йісбуға тегэн үйашы отлагалы-сулағалы йөрлөр болур, ол йәргә бардылар. Бұл жүрнақ көне түркі, ортағасырлық және қазіргі түркі тілдерінде өнімді қосымша болып саналады. «-лық» аффиксы бір нәрсені иемденуді білдіреді және заттың немесе жақтың белгілі бір орынға тәуелділігін білдіру мақсатында қолданылады» [4, 217]. «Шыңғыс-наме» тілінде оның қатысуымен жасалған туынды сөздердің әртүрлі қатарлары орын алады:

1. дерексіз ұғымды білдіретін сөздер: біліккілік, көрлук;
2. қалып-күйді білдіретін сөздер: ҳасталық, мәзбутлық;

«Түркі тілдерінде қатыстық сын есім тудыратын арнайы морфологиялық көрсеткіштердің тарихи қалыптасқаны белгілі. Оларға тән мағынаны тілдік басқа құралдар да бере алады: атрибуттық қызыметтегі (изафет) зат есімдер, меншіктенуді білдіретін -лу тұлғасы, ...нақты мақсатқа арналғандықты білдіретін тұлғалар» [4, 219]. -лы жүрнағы зат есім сөздерге жалғанып, «бірдененің бар екенін, бір нәрсенің біреуге тән екенін» білдіретін мағынадағы сын есімдерді тудырады: отағы – өрістің барлығын (өрісті, отты), сулағалы – судың барлығын (сұлы), атлы – аты бар (атты), тоңлы – тоны бар (тоңды), (ялан) үүзлі – (сақалсыз) жүзді, үосақыл (сөз) – занды (жасақта көрсетілген сөз). Ескерткіш тілінде «сөз негізі көрсететін нәрсенің жоқ екенін» білдіретін -сыз жүрнағының қатысуымен несабсыз, ыақасыз, үйкүсиз, қылышсыз сөздері жасалған.

«Шыңғыс-наме» ескерткішінде парсы тілінен енген -бі сөз алды қосымшасы да түркілік -сыз жүрнағы сияқты «бір нәрсенің жоқтығын» білдіреді: біәдәбліг, бінесаб, біділлік, біәқл, біһөрмәтлік, бітақт, бімуланіз. -бі кірме сөз алды қосымшасы кірме -на сөз алды қосымшасымен қатар жұмсалады: наһәқ. Мысалы. Әгәр булатның діні наһәқ болса.

-Лиқ – зат есім мен сын есім жасайтын ұйғыр тіліндегі ең өнімді жүрнақтардың бірі. Фалымдар -лиқ жүрнағының түркі тілдері тарихында өзінің мағынасы және фонетикалық құрамы жағынан көп өзгерістерге ұшырағанын сөз етеді. Башқұрт, өзбек, қырғыз, қазақ, т.б. тілдерде осы жүрнақтың толық тұлғасы -лиқ негізінен зат есім тудыруышы жүрнақ, -ли тұлғасы – тек сын есім тудыруышы жүрнақ [7, 101 б.]. Көне жазба ескерткіштерде бұл жүрнақ -лиқ, -лик, -луқ, -лук вариантарымен қатар -лығ, -лиғ, -луғ, -лұғ түрінде кездеседі. Мысалы: Билүглүг бәг әрди, үкүштүг одуғ [8, 241 б.]. Түркі тілдерінің кейінгі дамуында -лиғ қосымшасының соңындағы [f] дыбысы ұйғыр тілінде [k] дыбысына ауысса, башқұрт, өзбек, қырғыз, қазақ, т.б. тілдерде бұл қосымшаның соңғы [f] дыбысы түсіп қалған. Ұйғыр тілінде бұл қосымша өзінің бастапқы тұлғасын сақтағ, зат есім мен сын есім жасауда жиі қолданылады. «Тәварих-и мусиқиун» трактатының тілінде -лиғ жүрнағының -лиқ жүрнағымен бірігу кезеңі байкалады. Яғни -лиқ қосымшасы да, -лиғ қосымшасы да сын есім тудырған, тіпті кейбір сөздер осы екі тұлғада да келеді. Бұл жүрнақпен төмендегідей сөздер жасалады.

Мысалы: чирайлиқ, намлиқ (намлиғ), атлиғ, қуввәтлиқ, түрлүк, чағлық, кишилиқ, йосунлуғ, яшилиқ (25 яшилиқ бала).

-Сиз жұрнағы қандай да бір заттың, нәрсенің (құбылыстың) жоктығын білдіреді: мәслинәтисиз. -құжұрнағы үстеге жалғанып, уақытқа қатысын білдіретін сын есімдер жасалған. «Тәварих-и мусикиунда» бұл жұрнақ ахирқи сөзінде кездеседі.

Етістіктерден сын есім жасауышы жұрнақтар:

Трактатта -қ, -ә, -үқ, -үк жұрнағы етістік түбіріне жалғанып, нәрсенің әрекетке қатысты белгісін білдіретін сын есім жасалған: артуқ, бүйүк, қаттығ. -ун жұрнағы етістіктің негізіне жалғанып, белгіні білдіретін сын есім жасайды (толун (mah)). Мұнан өзге -а (тола), -қа (қисқа) жұрнақтары жұмысалады.

Трактатта парсы тілінен енген сөз алды қосымшалары қолданылады. Мысалы: бәр- бәркәмал (жетілу, толығу, балигатқа толған); бә- бәтәмам; би- битәмам, бидмаг, биҳтияр, бибәдәл (үздік, теңдессіз), биһәд (шексіз), бичарә (шарасыз), биңуш (ношсіз), бигайәт (шексіз, санақсыз), биқияс (сан-санақсіз), биқәрап (қарарсыз), биъевн (комексіз, мәддәтсіз), биъедәл, биннәйәт, бинәва. на- намалум.

«Шынғыс-наме» ескерткіші тілінде тек сөз сонында келетін жұрнақтар кездеседі. Парсы тілінен енген өнімсіз сөзжасам жұрнақтары қатарына -дар, -вар жұрнағы жатады: үмідвар, диндар меһмандар т.б.

Зат есімнен сын есім тудыратын бұл жұрнақтардың орнына кейде -лік жұрнағы жүреді: үмідвар – үмілтік.

Үстеге жасауышы жұрнақтар. Трактатта төмендегідей үстеге тудыруши жұрнақтар кездеседі: -чә жұрнағымен жасалған үстегулер іс-әрекеттің сын-қымылын (дәрижә-миқдарини) немесе сол белгінің басқа бір белгіге ұқсастығын білдіреді. Мысалы: әрәбча, түркча, дініңанча, рәвишиларича, барча, мұнча. -қәри: Бұл - -қа және -ру қосымшаларынан қураған құранды жұрнақ [8, 45 б.]. Бұл жұрнақ арқылы іс-әрекеттің орнын білдіретін ташқәри сөзі жасалады. -ун: үстүн үстегуінің құрамында орын алады.

«Тәварих-и мусикиунда» парсы тілінен енген үстеге тудыруши -ана және -ән жұрнақтары да қолданылады. -ана жұрнағы арқылы жасалған әрибана, шаһана сөздері кездеседі. Бұл үстегулер мағынасы жағынан қазіргі үйғыр тілінде -ларчә жұрнағы арқылы жасалған үстегулерге жақын. Мысалы: әрибана - қаз. үй. т. әеріларчә, шаһана- қаз. үй. т. шаһларчә. -ән жұрнағы араб тілінде табыс септік жалғауы ретіндегі қолданылса [9, 288 б.], үйғыр тілінде сөз тудыруши қосымша ретіндегі қызмет атқарады [7, 159 б.]. Бұл жұрнақ арқылы хусусан сөзі жасалған. Мысалы: Бәлағәт һәққидә, хусусан Куръаниң фәсаһәт, бәлағәти һәққидә изжад қылди. -әүз: құндыз үстегуінің құрамында орын алады. -ә жұрнағымен кечә үстеге жасалады.

Етістік жасауышы жұрнақтар.

«Тәварих-и мусикиунда» мынадай есім сөздерден етістік тудыруши жұрнақтар кездеседі: -ла жұрнағы – ең өнімді етістік тудыруши жұрнақтардың бірі. Бұл жұрнақ түбір мағынасына байланысты әрекетті білдіреді. Мысалы: башила, аңла, бағла, йүклә, нахұнла, сөзлә, ташла, тишила (чишилә), расгла, әйла, һозурла, бойла, ядла. Ол қазақ және түркі тілдерінде де көп қолданылады [10, 8 б.]. -лән – үйзлән (маңмак), атлан, һозурлан. -а – ата, тила, сора. -т – тарт, әйт, өг-рә-т трактатта бұл сөз метатезденіп, өргөт түрлаптында кездеседі. -ра – сайра, учра, алдира. -га – илаға [11].

Сонымен, жазба ескерткіштердегі сөз тудыруши жұрнақтар қолданысын тексере келе мынадай қорытындыға келуге болады. Ескерткіштер тілінде сөз тудыруши жұрнақтар қазіргі түркі тілдеріндегі (қазақ, үйғыр тілдері) сөз тудыруши жұрнақтардан айтарлықтай ерекшеленбейді. Тек «Тәварих-и мусикиун» трактатында қазіргі үйғыр тілінде қолданылмайтын, есke үйғыр тілінде жиі кездесетін, парсы тілінен енген -әнгиз, -әзиз, -сөз, -вар сияқты жұрнақтары бар. Олар парсы тілінде өз алдына айрықша мағына беретін алломорфтар болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Утемиши-хаджи. Чингиз-наме (Факсимиле, перевод, транскрипция, текстологические примечания, исследование В.П. Юдина. Подготовила к изданию Ю.Г.Баранова. Комментарии и указатели М.Х. Абусейтовой. – Алма-Ата, 1992.
- [2] Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері. III том. Өтеміс Қажының «Шынғыс-намесі» тілінің көрсеткіші сөздігі. –Алматы: Дайк-Пресс, 2006. – 304 б.
- [3] Керимов Ә. Словообразовательные аффиксы в языке памятников тюркоязычной литературы XIV века (на материалах «Хусрау и Ширин» Кутба, «Гулистан бит-турки» Сейфа Сараи, «Мухаббат-наме» Хорезмий). АКД. – Алматы, 1979. – 28 с.
- [4] Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. – М., 1988
- [5] Миллер Б.В. Персидско-русский словарь. – Москва, 1953. – 668 с.
- [6] Насыров Х. Таджикско-персидские заимствования в уйгурском языке (на материале языка советских уйголов). АКД. – Ташкент, 1972. – 34 с.
- [7] Һазирки заман уйғур тили. II қисым. Морфология вә синтаксис. – Алмута, 1966. – 455 б.
- [8] Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Текст и исследование. – М.-Л., 1951. – 452 с.
- [9] Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. – М.-Л., 1960. – 446 с.

- [10] Манкеева Ж.А. Реконструкция «мертвых» корней в структуре глагольных основ казахского языка: Автореф. канд. дисс. – Алма-Ата, 1987. – 20 с.
- [11] Масимова Х.В. Жазба ескерткіштердегі сөз жасауышы жүрнақтардың грамматикалық ерекшеліктері // II Халықаралық түркі әлемі зерттеулері симпозиумы материалдары. – Алматы, 2015. – 114-117 б.

REFERENCES

- [1] Utemish-khadji. Chingiz-name (Faksimile, perevod, transkripsiya tekstologicheskie primechaniya, issledovanie V.P. Yugina. Podgotovila k izdaniyu Yu.G. Baranova. Komentarii I ukazateli M.Kh. Abuseitovoy. Alma-Ata, 1992.
- [2] Kazakstan tarixhi turali turki derektemeleri. III tom. Otemis Qajining «Shingis-namese» tilining korsetkish-sozdigi. Almati: Dayk-Press, 2006. 304 b.
- [3] Kerimov A. Slovoobrazovatelnie affiksi v yazike pamyatnikov tyurkoyazichnoy literaturi XIV veka (na materialakh «Khusrau i Shirin» Kutba, «Gulistan bit-turki» Seyfa Sarai, «Mukhabbat-name» Khorezmi). AKD. Almati, 1979. 28 s.
- [4] Sravnitelno-istoricheskaya grammatika tyurkskikh yazikov. M., 1988
- [5] Miller B.V. Persidsko-russkiy slovar. Moskva, 1953. 668 s.
- [6] Nasirov Kh. Tadzhiksko-persidskie zaimstvovaniya v uygurskom yazike (na materiale yazika sovetskikh uygurov). AKD. – Tashkent, 1972. 34 s.
- [7] Khazirqi zaman uygur tili. II qisim. Morfologiya va sintaksis. Almuta, 1966. 455 b.
- [8] Malov S.E. Pamyatniki drevneyturkskoy pismennosti. Tekst i issledovanie. M.-L., 1951. 452 s.
- [9] Kononov A.N. Grammatika sovremenennogo uzbekskogo literaturnogo yazika. –M.-L., 1960. 446 s.
- [10] Mankeeva Ж.А. Rekonstruksiya «mertvikh» korney v strukture glagolnikh osnov kazakhskogo yazika. ADK. Alma-Ata, 1987. 20 s.
- [11] Masimova Kh.V. Jazba eskertkishterdegii soz jasaushi jurnaqtarding grammatiskalig erekshelikteri // II Khaliqaralıq turki elemi zertteuerleri simpoziumi materialdari. Almati, 2015. 114-117 b.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВОБРАЗУЮЩИХ ФОРМАНТОВ

Х. В. Масимова

Институт востоковедения им. Р. Б. Сулейменова КН МОН РК, Алматы, Казахстан

Аннотация. Язык письменных памятников стал связующим звеном между языками средневековья и современным тюркским языком. Исследование конкретных морфологических особенностей памятников имеет большое значение в определении исторической взаимосвязи, формирования и процесса развития среднетюркского и современного тюркского языков. При сравнении языка памятника «Чингиз-наме» (XVI) и «Таварих-и мусикиун» (XIX в.) с письменным средневековым и современным уйгурским языками, включая морфологические особенности текстов памятников, выявляется преемственность между староуйгурским письменным литературным и современным уйгурским литературным языками. В статье также рассматриваются грамматические особенности словообразовательных аффиксов. При рассмотрении грамматические особенности словообразующих формантов в письменных памятниках определяется, что начиная со второй половины XIX века, уйгурский язык, окончательно отрываясь от литературных традиций староуйгурского языка, переходит к сближению с современным разговорным уйгурским языком.

Поступила 17.03.2016 г.